

פנטזיה והתבגרות

חינוך מהסרטים

זהות כפולה

קסמה של סדרת הפולחן **באפי ציידת הערפדים** - כמו זה של יצירות
פנטזיה אחרות - נובע מההבנה לעולם הכפול והמבולבל של
המתבגרים. מורים המתמודדים יומיום עם מתבגרים בכיתות
מוזמנים להיכנס לעולם הקסום והמסוכסך

שמעון אדף

וזהותם הסודיים (פמלווייל, ורניקה מארם ולאחרונה חלקים מהסדרה גיבורים).

ואולם אף לא אחת מהסדרות שנעשו בהשראת באפי ציידת הערפדים הצליחה לשחזר את קסמה ואת עוצמת ההשפעה שהיו לה על צופיה. אולי משום שאיש מיוצרי הסדרות הללו לא עמד על סודה ועל הדיון המורכב שהציע ג'וס וודון בחוויית בית הספר ובמהותו של גיל ההתבגרות בשלוש העונות הראשונות של הסדרה.

דרושים: גיבורי על מסוג אחר

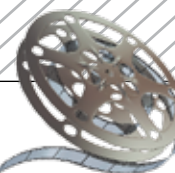
באפי לא נולדה יש מאין. דמותה שאובה מן המסורת המרכזית של תרבות הפופ - יצירות הקומיקס המגוללות את עלילותיהם של גיבורי העל. ועם זאת באפי היא גיבורת על מון חדש ויוצרה, וודון, היה מודע לתבניות השליטות בדמויותיהן של גיבורי על וביקש לעצב גרסה רעננה, מתקדמת, משלו.

כדי להבין את השינויים של וודון יש לשוב ולעיין בשני צמתים חשובים בהתפתחותו של גיבור העל בארצות הברית: הראשון הוא רגע לידתו; השני הוא שיבתו לחיים בשנות השישים של המאה העשרים. מתחילתו היה גיבור העל - ברמותו של סופרמן, גיבור העל הראשון שנולד מעל דפי העיתונים המצוירים איזו בסוף שנות השלושים - בן דמותם של אלים ואלים למחצה מן המיתולוגיות העתיקות. הוא ניחן בכוחות שלא יאומנו והשתמש בהם כדי להציל את האנושות מן הלילה המאיים להכחידה. אולם הוא עצמו לא התמודד עם בעיות אנושיות. מוחות מרושעים הזוממים להשתלט על העולם, נבלים הרוקמים תכניות להרוס ולהשמיד - זה כן; אבל לא סוגיות רגשיות וחברתיות פשוטות; אלו לא טרדו אותו, כפי שלא טרדו את הרקולס או את ת'ור, אל הרעם (שאגב, היה גם הוא גיבור על באותן שנים).

בשנות השישים, לאחר שהצנזורה האמריקנית הגבילה את צעדיהם של יוצרי הקומיקס בשנות החמישים בטענה שהסוגה מהווה אמצעי להפצת תכנים לא מוסריים בקרב הנוער, ובכך חיסלה למעשה את התעשייה, הורים סטן לי, מחשובי יוצרי הקומיקס של המאה העשרים, חיים חדשים לעולם הקומיקס. לי הבין בחוש סמוי שהזמנים השתנו, שגם זמנו של גיבור העל רב האון אך האטום, המסוגר, הלא אנושי, עבר, וכי דרושים לתקופה גיבורי על מסוג אחר לגמרי. תוכנה זו התבטאה בשורה של גיבורי על שיצר בעשור הזה ובבאים אחריו: אקס"מן, "הענק המדהים", ספיידרמן ועוד. המכנה המשותף

1992 עלה לאקרנים בארצות הברית הסרט באפי ציידת הערפדים. הסרט, שכתב וביים ג'וס וודון (Whedon), יוצר אלמוני, נחל כישלון חרוץ: המבקרים השתלחו והקהל מיאן להגיע. קרוב לוודאי שהסרט היה מוצא את מקומו בתהום הנשייה של מחלקת הסרטים הלא מושאלים בספריות וידאו שונות אלמלא התעקש וודון, והתעקש והתעקש; משהקולנוע השיב את פניו ריקם הוא פנה לתעשיית הטלוויזיה והציע לפתח סדרה לבני הנעורים על בסיס הסרט. הרעיון, סך הכול, מצוי: כל שאיפותיה של באפי סאמרס, נערה בת שש עשרה המתגוררת עם אמה בלוס אנג'לס מתמצות בלהיות מקובלת - להוביל את קבוצת המעורדות של בית הספר, לצאת עם הנער הנכון, ראש נבחרת הפוטבול, לככב כמלכת הנשף, וכיוצא באלה חלומות נואלים ומשוכפלים של נערה אמריקנית מתבגרת. אלא מאי? יום אחד נישא אליה מבוגר זר ששמו מריק ומספר לה שהיא "הקוטלת" (The Slayer). בכל דור ישנה "האחת, הנבחרת", והיא לבדה תעמוד אל מול הערפדים, השדים וכוחות החושך, ומול ערפד אימנני המאווה לו למשכן את לוס אנג'לס. באפי סאמרס היא "האחת". קודמתה לייעוד מתה, ועליה מוטל להמשיך את השושלת. באפי, בתגובה אופיינית לנערה מתבגרת, פוטר את דבריו כהבלים גמורים, אבל מגלה מהר מאוד שימיה כנערה פופולרית, טיפוסית ומטופשת תמו.

ג'וס וודון סבר שהרעיון לא קיבל את המקום המגיע לו וכי סבל מביצוע נחות. שלוש שנים הירפק על דלתותיהם של אולפני הטלוויזיה הגדולים עד שלבסוף קיבל תקציב לצלם פיילוט ששכנע בסופו של דבר את אנשי הכספים של אולפני "פוקס המאה העשרים" להשקיע בעונה של 12 פרקים. ב-1997 שודרו פרקי העונה, והסדרה קנתה לה עד מהרה מעריצים רבים בקרב בני נוער וחובבי פנטזיה והפכה לסדרת פולחן. הצלחתה הולידה עוד שש עונות ולא מעט סדרות שניסו לשעתק, כל אחת בדרכה, את מה שנתפס כתבניתה הבסיסית של הסדרה: צעירות וצעירים הנלחמים בכוחות האופל העל-טבעיים או נערים ונערות מתבגרים המנהלים בין כותלי בית הספר מאבק כפול - לחיות את חייהם הגלויים, בתוך חברת הנערים האחרים ולהתמודד עם התביעות שמפנה אליהם העולם החיצוני בשל כוחותיהם

שאל - ממש זירת התמודדות מרכזית. שם תיאבק באפי בצבא השדים ובמועקותיה של נערה מתבגרת. אולם מה היחס בין השניים? בתשובה לשאלה זו מתחיל להתברר ייחודה של הסדרה - היחס לעולם אינו ברור לצופה משום שפי השאל מתפקד גם כאמצעי של העברה בין הפנטסטי לריאליסטי. עיקרון זה מודגם בצורה יפהפייה בפרק האחד עשר של העונה הראשונה, "רחוק מהעין, רחוק מהלב". כוח בלתי נראה מתאנה לקבוצה של תלמידים מקובלים, כולם חברים של קורדליה - מלכת השכבה המתנשאת והבלתי נסבלת שמתכוננת לנשף הסיום ולרגע האושר שבו תוכתר מלכת הנשף. בחקירותיהם מגלים באפי ושני חבריה - שכבר בתחילת הסדרה עמדו על סוד זהותה - שאותו כוח נסתר אינו אלא תלמידה בבית הספר שהתעלמותם הגורפת של בני כיתה, מוריה והוריה כפתה עליה קיום של נערה בלתי נראית. בשל סמיכותו של פי השאל קיבלה התפיסה של החברה ממשות והנערה הפכה לבלתי נראית. מטורפת מבדידות, היא מבקשת נקמה (במאמר מוסגר עליו לחוסף השימוש קודם ברעיון עשתה טובה ינסון באחד מסיפורי עמק החיות המזוהות). שיאו של הפרק בהבנה המצמררת של באפי שבעולם שהיא חיה בו קיימים אמנם שדים ורפאים, אך הוא עדיין מציית לחוקים הרגילים: היא יכולה לעצור את תכנית הנקם של הנערה הבלתי נראית אבל היא איננה יכולה לגאול אותה, להצייל אותה מעצמה והמנוק שעוללה לה סביבתה.

כך, המטפורי והסימבולי הופכים ממשיים עבור באפי. הדינמיקות החברתיות, הרגשיות והנפשיות המקובלות לובשות בשר ואינן נפרדות מהמלחמה בשדים. השאלות שבאפי וחבריה שואלים את עצמם על חייהם מתערכבות בלא היכר בשאלות שהם שואלים את עצמם על המלחמה בכוחות החושך. והשאלות, שיש להן צביון מטפיזי ומוסרי שעולה במלחמה בכני השחת, מופנות מאותו טעם של ערוב ומיוג כלפי ההתנהגות בתוך חלל בית ספר. השאלות מה טוב, מה רע ואיך מבחינים ביניהם מתעוררות שוב ושוב.

שלושה דגמי אב: טוב, רע ועוד אחד

גם כאן דרושה מעט היסטוריה, שהרי וודון מודע למסורות שבתוכן הוא פועל ותפיסות הטוב והרע ביצירות הפנטזיה לסוגיהן עברו מסלול של התפתחות וגלגולים. את הדגם הראשון של טוב ורע ביצירת הפנטזיה המודרנית הציע טולקין באפוס שלו **שר הטבעות**. אף שטולקין שאב את חומרי מעולם פגאני - המיתוסים הגרמניים העתיקים - שאין בו טוב ורע, הדגם שלו הוא דגם נוצרי למהדרין: לרוע יש אדון, סאורון, שהוא אחד מכוחות הבריאה שסרח ונפל, ומאז נפילתו הוא רוצה להרעיל את העולם, לשחת אותו, להטביע אותו בעלטה. הגיבורים הם תמיד בני האור הנלחמים נגדו, עוצרים בעד שלטונו. ובמציאות שלהם הטוב והרע הם ערכים מוחלטים. הסופר הבריטי מייקל מורקוק הציע בשנות השישים של המאה העשרים דגם שונה - בלי שאלת הטוב והרע. ביקום הרבי-ממדי שלו ("מולטיברס") פועלים שני כוחות, החוק והתוהו. תכליתו של החוק לקבע ולאבן את הדברים, תכליתו של התוהו לפרוע את צורתם, להרוס, למסמס. הגיבור נלחם למען האיוון בין השניים, הוא יפנה כנגד מי שידור על העליונה, בין שזה החוק ובין שזה התוהו. היעדר האיוון הוא האויב האמיתי. באותן שנים הציצה הסופרת האמריקנית אורסולה לה גוויין דגם שלישי: האויב שהגיבור נאבק בו אינו חיצוני ואינו שייך לסדר המציאות, אלא נובע מתוך הספירה האנושית; האויב הוא תשוקותיהם ותאוותיהם של בני האדם לפרוץ את הגבולות, להשיג את מה שכן אדם אינו יכול להשיג. התשוקות הללו יוצרות מפלצות וחזיונות ביעותים - אחר הגיבור שלה בספרי **אריקס** רודף יצור צל שהוא מֶזְמֵן ביהירותו ובתאוותו להרשים; ולאחר מכן, כאשר הוא מכניע אותו, עליו להצייל את העולם מפני מכשף אחר שרצונו לחיות לנצח מוביל אותו לפעור פתח בין עולם החיים לעולם המתים, מה שמכחיד את

לגיבורים אלה הוא מידת הפגיעות והפגיעות שלהם: חברי אקס'מן הם בני אנוש שהמוטציה החבויה שנולדה אתה התפרצה בגיל ההתבגרות. מוטציה זו העניקה להם כוחות אך בה עת נידתה אותם מחברת בני אדם רגילים. לכן היו אנוסים להגן על עולם וחברה הבוחלים בהם ולהתמודד עם שאלת האחריות שלהם לעולם ולחברה אלה. "הענק המדהים" (The Incredible Hulk) הוא מרען מבריק שבעקבות תאונת מעבדה זוכה, או מקולל - תלוי בנקודת המבט, בכוחות גופניים אדירים שאינם יכול לשלוט בהם. כשהוא כועס הוא מתגלגל בענק ירוק והרסני שיכולותיו המנטליות מידרדרות אך גופו בלתי ניתן להשמדה. כשהוא שב אל עצמו עליו לבוא חשבון עם ההרס, והגאולה, שהביא השינוי. ספידרמן הוא גולת הכותרת של מפעלו של לי וגיבור העל הפופולרי (גם היום, על פי סקר שנעשה בקרב בני נוער אמריקנים) ביותר. פיטר פרקר הוא נער מתבגר, חנון מדעים טיפוס, שנעקץ בידי עכביש רדיואקטיבי. העקיצה מעניקה לו כוחות של עכביש - זריזות, גמישות, יכולת לירות קורים ולטפס על בניינים וחוש נבואי לסכנה קרבה - חוש העכביש. זהותו מתפצלת: הוא עדיין הנער המתבגר שלא מצליח לנהל חיי חברה של ממש, אבל מעתה הוא גם גיבור על המצייל את העיר ניו יורק מן הנבלים והפושעים המתרוצצים בה.

המהלך של סטן לי ביצירת ספידרמן חשוב מאין כמותו. אם גיבורי העל של הדור הקודם היו העתקים של אלים ובני אלים וקורא הקומיקס השתאה לעלילותיהם, הרי שאצל לי גיבור העל הוא בבואתו של קורא הקומיקס עצמו שזוכה בכוחות: למרות כוחותיו הבלתי רגילים, גיבור העל נאלץ להתמודד עם בעיות רגילות, בעיות שקורא הקומיקס נדרש אליהן.

ג'וס וודון, שהבין כמה עמוק המהלך של לי, הבין גם מהי כבדת הדרך שעוד דרושה כדי להשלים אותו. כי פיטר פרקר, שהוא, ללא ספק, אביה הרוחני של **באפי** - כבר כאחד הפרקים הראשונים של הסדרה מצטטת באפי את משפטו המפורסם "חוש העכביש שלי מדרג" - עדיין חי בשני עולמות. עולם בית הספר מזה ועולם הקומיקס מזה. וודון לקח את שני העולמות והפך אותם לאחד. הוא לקח גיבורת על שנאלצת לחיות בעולם הזה, המורכב מחלק מציאותי מצד אחד ומחלק פנטסטי מצד אחר, ואפשר לה לשאול מהו החלק האמיתי בין השניים? מה החלק הקשה יותר?

בית ספר על פי שאל

החיבור בין שני העולמות מונח כבר בגיאוגרפיה של הסדרה. הפרק הראשון פותח בהגעתן של באפי ואמה לעיירה סאנדייל, מעין פרוור מרוחק של לוס אנג'לס. באפי, לאחר שמיגרה בסרט הקולנוע את הערפד שאיים להשתלט על העיר, מסולקת מבית הספר (כדי להרוג את הערפד היא מציתה את אולם ההתעמלות שהוא לכוד בו). בית הספר התיכון של סאנדייל הוא הודמנות להתחלה חדשה בעיניה ובעיני אמה, שאינה מודעת לזהותה הסודית ודואגת שמא באפי מגלה נטיות עברייניות. אולם כבר ביומה הראשון מתברר לה להוותה שספרן בית הספר הוא הצופה שנשלח לפקח עליה - מעין מודרך רוחני ומאמן אישי - והוא מספר לה שבית הספר בנוי על פי שאל (Hellmouth) - התכנסות של כוחות מיסטיים המדקיקה את הגבול שבין מציאות למישור של גיהנום, ולפיכך מהווה אבן שואבת לערפדים, סיטרא אחרא ושאר מרעין בישין. באפי, כמובן, נדרשת להגן על תושבי העיירה סאנדייל מפגיעתם.

כלומר, בית הספר עצמו הוא המרחב שאליו זורמים כוחות האופל. מסדרונותיו אינם נקיים מנוכחותם וגם לא מן הרוע הרגיל, השגור, של מתבגרים, של הייררכיות חברתיות, של מעמדות והשפלות. ובאפי, שבבית ספרה הקודם, השתייכה לשכבת המקובלים, נודדת מטה בסולם וחוברת לשני נערים דחויים אחרים - וילוו רונברג, נערה מבריקה וחסרת ביטחון עצמי, וואנדר האריס, נער לבבי, שופע חום אך אירוני. לאורך שלוש העונות המרחב הבית-ספרי הכפול - תיכון אמריקני ופי

להתבגר

מטעם זה גופא, של רוע שהוא כניעה לקיים, הערפד הוא נציג העלטה של הסדרה, הסמל של הרשע. כי הערפד היה פעם אדם, והשד השוכן בגופו עושה שימוש בזיכרונותיו ובתאוותיו. הוא יצור חסר השתקפות, משום שהצל, או ההשתקפות, כבר נבלעו בתוכו. כלומר, השד נמצא חבוי פנימה; או – כל אחד ואחד הוא שד בכוח, יכול להיעשות לשד, אמיתי או מטפורי. וכאמור כל עיקרון שתקף לחלק הפנטסטי תקף שבעת מונים לחלק הריאליסטי. הריאליסטי והפנטסטי מקיימים כל העת יחסים של המשך ישיר וטבעי זה של זה, אבל גם של משל ונמשל. ולא רק הצופה אינו מסוגל לאתר מתי מדובר בהמשך עלילתי ומתי מדובר בהתקה, בהמחזה של סוגיה. גם באפי וחבריה אינם מסוגלים. בפרק "המוות הרג אותם" מן העונה השנייה באפי מאושפזת בבית חולים בגלל שפעת חמורה. בחדרי בית החולים היא מדמה לראות דמות רפאים העוברת והורגת את החולים השונים. כשהיא מספרת לחבריה את הסיפור קורדליה מעירה: "אז זה לא קשור לפחד שלך מבתי חולים שנוגד מזה שחברה שלך אושפזה ומתה, ואת רוצה לזמן מפלצת שאת יכולה להילחם בה, ככה שתוכלי להציל את כולם ולא להרגיש כל כך חסרת אונים?"

יותר מזה נאמר פה. יש פיתוי עז לחפש את השד העומד מאחורי קלקול כלשהו, בשעה שגם החיים עלולים לזמן רוע, שיבוש, אימה. בעצם, קל יותר להיאבק בבלהות מהסוג הפנטסטי מלהילחם באלו שצומחות מתחושת הבלבול והמבוכה של היות נערה או נער בני שש עשרה, מן התסכול וחוסר האונים, מחוסר הידיעה – מה טוב? מה רע? האם מה שאומרים לי הוא הטוב? האם אין בקבלה המוחלטת של תכתיבים משום רע? איך מבחינים?

מסיבה זו קרב יום הדין שבו יוכרע אם לאור או לחושך לא יתחולל בסדרה. משום שהטוב אינו קיים בפני עצמו אי־שם בחוץ; הוא המלחמה היומיומית בכל מה שחשוק, בכל שמגוחך ומלעיג מבין הצללים, בכל מה שמבקש לקבע את האדם, למלא אותו מהות שאינה הוא. בנקודה זו הסדרה מבינה לחלוטין את נפשו של המתבגר, את שאלותיו הנוקבות ביותר. אך היא אינה מבקשת לפתור דבר, רק להציב מראה אמיתית לאובדן הדרך, להיעדר התשובות, ליטול מן הצופה את תחושת הברידות האימה והמצור שמהלכות עליו כאשר הוא מהרהר בשאלות אלו. ניסוח מדויק של טשטוש – בין מטפורי למילולי, בין דיון ענייני לדיון אלגורי – וביטוי של מבוכה גדולה מוצגים בסופו של הפרק "שקר לי" מן העונה השנייה:

באפי: שום דבר לא פשוט יותר. אני כל הזמן מנסה להבין מה קורה. את מי לאהוב או לשנוא. למי להאמין. זה כאילו, כאילו שככל שאני יודעת יותר אני מתבלבלת יותר.

ג'יילס: אני חושב שקוראים לזה להתבגר.

באפי: אז הייתי רוצה שזה יפסיק.

ג'יילס: אני מכיר את ההרגשה.

באפי: האם זה נעשה קל בכלל?

ג'יילס: את מתכוונת לחיים?

באפי: כן. החיים הופכים יותר קלים?

ג'יילס: מה את מצפה ממני להגיד?

באפי: (מביטה בו) שקר לי.

ג'יילס: (מהרהר כמה רגעים) כן, החיים קלים להחריר.

הם צועדים החוצה מבית הקברות.

ג'יילס: הטובים תמיד חסונים ונאמנים, את הרעים מזהים בקלות על ידי הקרנות המחודדות שלהם והכובעים השחורים שהם חובשים, ו, אה, אנחנו תמיד מנצחים אותם ומצילים את העולם. איש לעולם לא מת, וכולם חיים באושר ועושר.

באפי: שקרין.

השמוחה, השירים והקסם ברחבי ארציהם.

שלושת הדגמים הללו נעשו לדגמי אב ביצירות פנטזיה שונות, בקולנוע ובטלוויזיה, בקומיקס ובספרות. את הדגם של טולקין אפשר למצוא בכל פנטזיה הרואית – בטריילוגיה הראשונה של מלחמות הבורבים, לדוגמה; ואילו את הדגם של לה גוויין אפשר למצוא בספרי הארי פוטר, למשל, שם הוא מטופל בגסות וברדידות האופייניים לספרים אלה.

הסדרה באפי ציידת הערפדים הציעה דגם משלה שתואם את מרחב הדיון החדש שלה, מרחב בעל אופי כפול, ריאליסטי־פנטסטי. הטוב הוא היכולת לעמוד מול הרע. אין לו מקור מטפני של חסד, של אור או של יצירה כמו אצל טולקין או כמו בתפיסה היהודית־נוצרית. הוא כולו אנושי. הרע, לעומת זאת, נוכח בכל, בדרגות שונות. ג'יילס מספר לבאפי את סיפור הבריא: פעם שדים הילכו במישור הקיום הזה, ולאט לאט נדחקו ממנו ועידן בני האנוש הפציע. השד האחרון שנשט את המישור ערבב את דמו בדמו של אדם. כך נוצר הערפד הראשון – גוף אדם שנשמתו נלקחה ממנו והחלפה במהות שרית. מאז יוצר הערפד ערפדים אחרים באמצעות עירוב דם. רצון הערפדים הוא להשיב את הגיהנום ששרר במישור הזה בטרם עזבו אותו האומות והפלצות.

הרע פנימי לקיום, חלק בלתי נפרד ממנו, והטוב מתבטא בפעולה, בנקיטת עמדה נגדו. כלומר, על מנת להיבדל מן הרע, על האדם להיאבק – על עצמו, על זהותו, על מרחב החיים שלו. תפיסה זו של הרע כבררת מחדל, כמצב סטטי, ושל הטוב כמעשה, כהבעת רצון, מייצרת תנועה תמידית בין קוטבי הטוב והרע בבאפי. אי־אפשר לזהות לאיזה מחנה משתייך יצור כלשהו עד שהוא פועל. אדם, בחוסר העניין שלו, או בהיכנעות לקלקול שלו, עלול להיות רע יותר משד שנלחם במהות המולדת, האפלה שלו. וברוח זו מופיעה בסדרה פיית', קוטלת חדשה (בעונה הראשונה באפי מתה לכמה דקות ובקורות אלו עוברת מורשת הקוטלת לנערה אחרת. אולם באפי חוזרת לחיים וכוחותיה עמה וכך יש שתי קוטלות, קרי פריעה של הסדר). פיית' אינה מצליחה להשתלט על פחדיה, על חששותיה ועל ברידותה הגדולה, מה שדוחף אותה אל בין זרועות האופל. ואילו בצד השני נמצא אנג'ל, ערפד בן 240 שנה, שזרע הרס ופחד ברחבי אירופה וזה מאה שנה שנשמתו הושבה לו והוא נלחם באופל שלו ומסייע לחפים מפשע.

שמעון ארף הוא סופר, משורר ומבקר